

بررسی کاربردپذیری ابزارهای رابط موجود در پیشنهادیه‌های کتابشناختی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران برای نمایش روابط کتابشناختی: ضرورت بازنگری در استانداردهای مورد استفاده^{*1}

سیده رقیه حجازی²

(صفحات 109-127)

چکیده

هدف: هدف از پژوهش حاضر ارائه تصویری از ابزارهای رابط در پیشنهادیه‌های کتابشناختی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و تطبیق آن‌ها با انواع روابط کتابشناختی مطرح در طبقه‌بندی‌های تیل، اسمیراگلیا و الگوی اف.آر.بی.آر. برای دستیابی به میزان تجانس آن‌ها با یکدیگر است.

روش/رویکرد پژوهش: روش پژوهش از نوع مطالعات تطبیقی است. ابتدا به شناسایی ابزارهای رابط موجود در پیشنهادیه‌های کتابشناختی با استفاده از استانداردهای مورد استفاده، سپس به انطباق آن‌ها با انواع روابط کتابشناختی پرداخته شد.

یافته‌ها: نتایج نشان داد برخی از مناطق تنها یک نوع از انواع روابط کتابشناختی را نشان می‌دهند، در حالی که برخی دیگر نشان‌دهنده دو یا بیش از دو نوع از انواع روابط در هر یک از طبقه‌بندی‌های تیل، اسمیراگلیا و اف.آر.بی.آر. هستند. رابطه کل-جزء (26%) در طبقه‌بندی تیل و رابطه اثر با اثر (11%) و کل-جزء در سطح اثر (14%) در طبقه‌بندی اف.آر.بی.آر. بیشترین درصد فراوانی را در تعداد مناطق داشتند.

نتیجه‌گیری: توجه به نمایش روابط کتابشناختی در الگوها و استانداردهای جدید، تغییر رویکردهای فهرست‌نویسی را به سوی نمایش انواع روابط کتابشناختی و برقراری ارتباط میان آثار مختلف، به‌خصوص آثاری که دارای خانواده‌های کتابشناختی وسیعی هستند، ایجاب می‌کند.

کلمات کلیدی: ابزار رابط؛ روابط کتابشناختی؛ پیشنهادیه‌های کتابشناختی؛ طبقه‌بندی تیل؛ طبقه‌بندی اسمیراگلیا؛ طبقه‌بندی اف.آر.بی.آر.

1. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان "بررسی میزان و چگونگی استفاده از فیلدهای رابطی بلوک‌های کتابشناختی" است.
2. --3، و --4، و --5 یونی‌مارک و مارک ایران در پیشنهادیه‌های کتابشناختی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران برای نمایش روابط کتابشناختی

* تاریخ ارسال مقاله: 1394/06/31؛ تاریخ پذیرش مقاله: 1396/06/13.

2. دانشجوی دکترای علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز.

razieh.hejazi@gmail.com

مقدمه

بررسی تاریخی نشان می‌دهد که قرن 19 میلادی سرآغاز توجه به روابط کتاب‌شناختی بوده است. از زمان پانیتسی در سال 1841، توجه به روابط کتاب‌شناختی در سازماندهی اطلاعات نقش بسزایی داشته که این روند در طراحی الگوها و استانداردهای امروزی نیز مشاهده می‌شود. به مرور زمان، نه تنها از اهمیت نمایش روابط کتاب‌شناختی کاسته نشد، بلکه روزبه‌روز بر اهمیت آن افزوده و تلاش بیشتری جهت نمایش آن انجام شد. نتیجه چنین تلاش‌هایی را می‌توان در الگوی اف. آر. بی. آر. و الگوهای مرتبط با آن، و استاندارد دی. آی. آر. دی. ای. مشاهده کرد. در چنین الگوها و استانداردهایی، نمایش روابط کتاب‌شناختی بخش قابل توجهی را به خود اختصاص داده است.

نمایش روابط کتاب‌شناختی نقش راهبر را در نظام‌های رایانه‌ای ایفا می‌کنند، به این معنا که روابط کتاب‌شناختی به صورت ابزارهایی برای هدایت کاربر در دسترسی به اطلاعات موردنظر به کار می‌آیند. می‌توان راهبرها را در نظام‌های رایانه‌ای امروزی، از ارکان اصلی نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات دانست؛ زیرا گستردگی و تنوع در محمل‌های اطلاعاتی باعث پراکندگی آنها، و نمایش روابط موجود در میان آنها باعث برقراری پیوندهای مناسب در انبوه اطلاعات می‌شود. همچنین، این روابط ساختاری زنجیری در میان اطلاعات مرتبط ایجاد می‌کنند. در مطالعات اولیه درباره روابط کتاب‌شناختی، تیل¹

1. Tillet

به این نکته اشاره می‌کند که در فهرست کتابخانه، روابط کتابشناختی برقرار شده گذرگاهی برای نمایش سازمان‌یافته‌ای از مواد مرتبط فراهم می‌کنند. این گذرگاه ما را به مواد هم‌پیوند شده هدایت می‌کند، و این هدایت به انجام هدف‌های بیان‌شده برای فهرست کتابخانه کمک می‌رساند. بنابراین، درست نشان دادن این روابط در فهرست کتابخانه یکی از هدف‌های مهم فهرست‌نویسی است (ژانگ¹، 2003).

سه طبقه‌بندی از روابط کتابشناختی شامل طبقه‌بندی تیلت، اسمیراگلیا، و الگوی مفهومی اف. آر. بی. آر. است. می‌توان این سه طبقه‌بندی را مکمل یکدیگر دانست؛ به طوری که از طبقه‌بندی تیلت آغاز می‌شود، یکی از طبقه‌بندی‌ها (اشتقاقی) توسط اسمیراگلیا گسترش می‌یابد، و الگوی مفهومی اف. آر. بی. آر. دو طبقه‌بندی پیشین را با جزئیات بیشتری معرفی می‌کند. طبقه‌بندی‌های تیلت، اسمیراگلیا، و الگوی اف. آر. بی. آر. طرح‌های قابل توجهی هستند، زیرا آن‌ها قصد طبقه‌بندی روابط کتابشناختی را دارند.

تیلت در سال 1987 در پژوهشی درباره روابط کتابشناختی و طرز عمل آن‌ها در قواعد فهرست‌نویسی، طبقه‌بندی روابط کتابشناختی را با هفت گروه اصلی پیشنهاد داد: هم‌ارز، اشتقاقی، توصیفی، کل-جزء، همراهی، توالی، و ویژگی‌های مشترک (ریوا²، 2004). گروه بررسی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی ایفلا³ به طبقه‌بندی تیلت یک مورد اضافه کرده و از آن بهره گرفته است. مورد اضافه شده رابطه انتزاعی و مادی اثر⁴ است.

از هفت گروه تیلت، رابطه اشتقاقی، به طور خاص، دامنه وسیعی دارد. این دامنه وسیع به اسمیراگلیا این امکان را داد تا یک بخش فرعی در هفت زیرگروه اشتقاق هم‌زمان⁵، اشتقاق متوالی⁶، ترجمه‌ها⁷، شرح و بسط‌ها⁸، استخراجی‌ها⁹، اقتباس‌ها¹⁰، و اجراها¹¹ به عنوان توسعه‌ای برای طبقه‌بندی تیلت پیشنهاد کند.

1. Zhang

2. Riva

3. IFLA Study Group on Functional Requirements for Bibliographic Records

4. work relationship

5. simultaneous derivations

6. successive derivations

7. translations

8. amplifications

9. extractions

10. adaptations

11. performances

در سال 1998، ایفلا «ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتاب‌شناختی (اف، آر، بی، آر، گزارش پایانی» را منتشر کرد که در آن اف، آر، بی، آر، به‌عنوان یک الگوی مفهومی جدید برای ترسیم جهان کتاب‌شناختی معرفی شده بود. روابط تعریف‌شده در این الگو شامل روابط بین گروه اول (اثر، بیان، قالب، و مدرک)، روابط بین گروه دوم (شخص یا تنالکان) و اول (اثر، برداشت، قالب، مدرک)، و رابطه‌های موضوعی گروه 3 (مفهوم، شیء، واقعه، مکان) هستند که هریک از آن‌ها شامل زیرگروه‌های مختلفی هستند¹.

با توجه به اهمیت نمایش روابط کتاب‌شناختی، همواره تلاش شده تا استانداردها و قواعد مورد استفاده در سازماندهی اطلاعات، توانایی نمایش روابط کتاب‌شناختی موجود در میان آثار را داشته باشند. در پی دستیابی به چنین هدفی، ابزارهایی تعریف شده‌اند که می‌توان از آن‌ها با عنوان ابزارهای رابط نام برد. «ابزارهای رابط، ابزاری جهت برقراری پیوند و ارتباط در میان پیشینه‌های کتاب‌شناختی و مدارک مرتبط با آن‌ها در فهرست‌ها هستند» (تیل، 1991A).

با توجه به این که ابزارهای رابط برای نمایش روابط موجود در میان آثار به کار می‌آیند، در صورت تعیین ابزارهای رابط موجود در قواعد و استانداردهای مورد استفاده و همچنین نوع رابطه هر یک از آن‌ها، می‌توان منطقه‌های نمایش‌دهنده روابط کتاب‌شناختی را در پیشینه‌ها مکان‌یابی کرد. مکان‌یابی مناطق رابط در پیشینه‌های کتاب‌شناختی و نوع رابطه، باعث تشخیص روابط تعریف‌شده در پیشینه‌ها از یک سو و تعیین نوع رابطه در هریک از مناطق می‌شود. بنابراین، هدف اصلی این پژوهش ارائه نقشه‌ای از ابزارهای رابط موجود در پیشینه‌های کتاب‌شناختی و انطباق آن با انواع روابط کتاب‌شناختی مطرح در طبقه‌بندی‌های تیل، اسمیراگلیا و الگوی اف، آر، بی، آر، است؛ همچنین به دنبال پاسخ این پرسش است که چه میزان تجانس در میان ابزارهای رابط موجود در پیشینه‌های کتاب‌شناختی فارسی و انواع روابط کتاب‌شناختی وجود دارد. نتایج این پژوهش می‌تواند

1. برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به:

IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records (2009). Functional Requirements for Bibliographic Records. Retrieved on April 8, 2010, from http://www.ifla.org/files/cataloguing/frbr/frbr_2008.pdf.

در تغییرات آینده بر روی پیشینه‌های تولیدشده و انطباق آن با الگوها و استانداردهای جدید مؤثر باشد.

بررسی پژوهش‌های پیشین در زمینه ابزارهای رابط و انواع روابط کتابشناختی نشان داد که پژوهش‌های بسیاری در زمینه بررسی استانداردهای مورد استفاده و الگوهای مطرح در سازماندهی اطلاعات صورت گرفته است. با این حال، پژوهش‌های مرتبط با مقایسه استانداردهای مطرح در این پژوهش (قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن و سرعنوان‌های موضوعی فارسی) و الگوهای مورد بررسی (طبقه‌بندی تیلت، اسمیراگلیا، و الگوی اف. آر. بی. آر.) معدودند. برخی از پژوهش‌های مرتبط به قرار زیر است:

هگنا و مورتوما¹ (2002) در پژوهش خود به تجزیه و تحلیل داده‌های مارک، برگرفته از دو کتاب‌شناسی ملی فنلاند و نروژ، با در نظر گرفتن مدل داده‌هایی که گروه ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی (اف. آر. بی. آر.) ارائه کرده است، پرداختند. آن‌ها دریافتند که در جامعه پژوهشی خود، اطلاعات موجود در رکوردهای مارک (که بر اساس قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن است) ویژگی‌های مناسبی برای شناسایی اثر، بیان و نمایش ماهیت آن دارند، اما دقت و ترکیب ظاهریشان به دلیل سادگی آن‌چنان نیست که بتوان از آن‌ها برای شناسایی اثر، بیان و نمایش به صورت مناسبی استفاده کرد. در پایان، پژوهشگران اجباری کردن برخی فیلدها را جهت دستیابی به فهرست‌های سازمان‌یافته‌تر پیشنهاد می‌کنند.

فتاحی و ارسطوپور (1386) در پژوهش خود با رویکردی تحلیلی به بررسی ماهیت و کارکردهای چندگانه هریک از عناصر داده‌ای (فیلدهای موجود) در استانداردهای مرتبط با پیشنهادی کتابشناختی (قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن، آی. اس. بی. دی.)، مارک، و فراداده‌های دابلین کور)، با توجه به تأثیر احتمالی محیط رایانه‌ای پیوسته بر آن‌ها پرداختند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که پیشنهاد کتابشناختی در قالب الکترونیکی کارکردهای متنوعی در پاسخ به نیازهای گوناگون در محیط رایانه‌ای دارد. نتایج پژوهش

1. Hegna & Murtomaa

نشان می‌دهد که عناصری همچون سرشناسه پدیدآور، شناسه‌های افزوده سایر پدیدآورندگان، عنوان‌های قراردادی، شرح ویرایش، اطلاعات فروست و برخی از اطلاعات یادداشت‌ها پیوند میان آثار مرتبط با یکدیگر را نمایش می‌دهند.

حیاتی و عرفان‌منش (1389) در پژوهشی به بررسی و مقایسه قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن و الگوی اف. آر. بی. آر در جهت شناخت نقاط ضعف و قوت هر یک پرداختند. این پژوهش به روش پیمایش مقایسه‌ای انجام گرفته است. نتایج این پژوهش نشان داد که ساختار مسطح، خطی، و غیرسلسله مراتبی قواعد انگلوامریکن باعث می‌شود که یک مدرک در هر سطح انتزاعی و فیزیکی (اثر، بیان، قالب، و مدرک) که باشد، هم-ردیف با سایر سطوح انتزاعی و فیزیکی آن مدرک قرار گیرد.

حاجی‌زین‌العابدینی (1389) به امکان‌سنجی به کارگیری الگوی اف. آر. بی. آر. ایفلا در پیشینه‌های کتاب‌شناختی فارسی پرداخت و پیشینه‌ها را بر مبنای چهار فعالیت اصلی الگو یعنی موجودیت‌ها، ویژگی‌ها، روابط، و وظایف کاربری بررسی کرد. در این پژوهش به نقص در ساختار نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای مورد استفاده و عدم توجه به روابط و خانواده‌های کتاب‌شناختی در فهرست‌ها اشاره شده است. نتایج پژوهش وی نشان داد که در حال حاضر، فهرست‌های کتابخانه‌ای اطلاعات فهرست‌نویسی شده منابع بر اساس قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن در بر دارند که برای محیط و شرایطی ایجاد شده‌اند که در آن بسیاری از ملاحظات کنونی حوزه ذخیره و بازیابی اطلاعات مورد توجه نبوده است.

بشردوست (1390) در مطالعه خود، به «میزان انطباق فهرست‌نویسی ورده‌بندی آثار وابسته به یک اثر در فهرست پیوسته کتاب‌شناسی ملی ایران» با «قواعد و دستورالعمل‌های مورد استفاده در این فهرست» پرداخت. هدف این مطالعه دست‌یابی به میزان رعایت قواعد و دستورالعمل‌ها، و همچنین امکان دسترسی مراجعین به اثر اصلی از طریق آثار وابسته و بالعکس بود. وی به این نتیجه رسید که انطباق پیشینه‌ها با قواعد مورد استفاده در میان آثار مختلف، متفاوت است.

بررسی پیشنهادی‌های مرتبط با پژوهش نشان داد که پژوهشگران در بررسی‌های خود به ضعف‌هایی از استانداردهای مورد استفاده، با توجه به ماهیت جدید محیط‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات و الگوهای نوظهور در این زمینه اشاره کرده‌اند. با توجه به این که پژوهش‌های صورت گرفته بیشتر بر جنبه‌های نظری تأکید داشته و به بررسی استانداردها و الگوها بر اساس مباحث نظری آن‌ها دست زده‌اند، پژوهش حاضر بر آن است تا به مقایسه عینی میان آن‌ها بپردازد. از سوی دیگر، در پژوهش‌های پیشین استانداردها و الگوها به‌طور کلی مورد مقایسه قرار گرفته‌اند و پژوهشی، به‌طور خاص، بر روی روابط کتابشناختی و مقایسه آن با استانداردهای مورد استفاده صورت نگرفته است.

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش از نوع مطالعات انطباقی است، به این صورت که ابتدا به شناسایی ابزارهای رابط موجود در استانداردهای مورد استفاده در تهیه پیشنهادی کتابشناختی مورد استفاده، سپس به انطباق آن‌ها با انواع روابط کتابشناختی پرداخته شد. با توجه به این که پیشنهادی‌های کتابشناختی از دو بخش توصیفی و تحلیلی، و بخش تحلیلی نیز از دو بخش شناسه‌های افزوده موضوعی و غیرموضوعی تشکیل شده است، به بررسی هر یک از استانداردهای مورد استفاده در تهیه بخش‌ها پرداخته شد که شامل قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن (انجمن کتابداران آمریکا و دیگران، 1371) و (کوکبی، 1387) و سرعنوان‌های موضوعی فارسی (سلطانی و فانی، 1381) است. جامعه پژوهش شامل ابزارهای رابط موجود در قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن و سرعنوان‌های موضوعی فارسی است. ابزار گردآوری داده‌ها سیاهه‌های واری محقق ساخته است. سیاهه‌های واری به صورت ماتریس تهیه شد؛ در ستون آن انواع روابط کتابشناختی در طبقه‌بندی تیل، اسمیراگلیا، و الگوی اف. آر. بی. آر، و در سطر آن ابزارهای رابط شناسایی شده در پیشنهادی کتابشناختی قرار داده شد. قابل ذکر است که تنها ابزارهای رابطی بررسی شدند که مرتبط با فرمت کتابشناختی پیشنهادی کتابشناختی هستند. در نهایت یافته‌ها به صورت فراوانی و درصد گزارش شد.

یافته‌های پژوهش

پرسش اول پژوهش: چه بخش‌های از پیشینه‌های کتاب‌شناختی و استانداردهای به‌کاررفته برای تهیه آن‌ها به‌عنوان ابزار رابط هستند؟

با توجه به این که پیشینه‌های کتاب‌شناختی از دو بخش توصیفی و تحلیلی، و بخش تحلیلی نیز از دو بخش شناسه‌های افزوده موضوعی و غیر موضوعی تشکیل شده است، هر یک از بخش‌ها بر اساس معیاری مجزا مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت که به شرح زیر است:

تهیه بخش توصیفی پیشینه‌های کتاب‌شناختی در کتابخانه ملی ایران بر اساس قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن است. بنابراین در ابتدا به شناسایی قواعدی که در بخش توصیفی قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن نشان‌دهنده رابطه هستند، پرداخته شد. این تشخیص بر اساس عنوان و محتوای هر منطقه صورت گرفت. همچنین، برای اطمینان از این تشخیص، پژوهش‌های تیلت (A1991) و (B1991)، فتاحی (1375)، و زارع‌زاده (1381) مرجع در نظر گرفته شد. در مرحله بعد، به شناسایی روابط موجود در مناطق شناسایی شده بر اساس طبقه‌بندی تیلت، اسمیراگلیا و الگوی اف. آر. بی. آر. (به عنوان سه الگوی معتبر در تعریف انواع روابط کتاب‌شناختی) پرداخته شد. این کار با استفاده از ویراست 2002 (روزآمد سال 2004) قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن (کوکبی، 1387) انجام شد. نتایج این بررسی در جدول 1 قابل مشاهده است.

جدول 1. شناسایی و تطبیق قواعد فهرست‌نویسی توصیفی در قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن با انواع روابط کتاب‌شناختی

شماره	نام قاعده	منطقه	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی تیلت	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی اسمیراگلیا	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی اف. آر. بی. آر.
1. 1B	عنوان کامل	عنوان و شرح پدیدآور	هم‌ارز اشتقاقی ویژگی‌های مشترک	شرح و بسط اقتباس استخراج اجرا	اثر با اثر مدرک با مدرک اثر با برداشت اثر با قالب اثر با مدرک قالب با مدرک قالب با قالب
1. 1B10	عنوان‌های آثار واحد با عنوان جامع	عنوان و شرح پدیدآور	کل - جزء	_____	کل - جزء در سطح اثر
1. 2	منطقه ویراست	ویراست	اشتقاقی	اشتقاق متوالی	برداشت با برداشت
1. 5E	ماده همراه	توصیف ظاهری	همراهی	_____	کل - جزء در سطح اثر کل - جزء در سطح برداشت کل - جزء در سطح قالب کل - جزء در سطح مدرک
1. 6	منطقه فروست	فروست	کل - جزء	_____	کل - جزء در سطح اثر
1. 7A4	یادداشت‌های که ویراست‌ها و آثار دیگر را ذکر می‌کنند	یادداشت	اشتقاقی هم‌ارز	تمام روابط	اثر با اثر اثر با برداشت اثر با قالب قالب با قالب قالب با مدرک
1. 7B2	زبان مطلب و/ یا ترجمه یا اقتباس	یادداشت	اشتقاقی	ترجمه شرح و بسط استخراج اقتباس اجرا	اثر با اثر اثر با برداشت

شماره	نام قاعده	منطقه	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی تیلر	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی اسمیراگلیا	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی اف. آر. پی. آر.
1. 7B4	تغییرات عنوان	یادداشت	توالی	_____	اثر با اثر
1. 7B5	یادداشت عناوین موازی و اطلاعات دیگر عنوان	یادداشت	توالی	_____	اثر با اثر
1. 7B7	یادداشت ویراست و تاریخ	یادداشت	اشتقاقی	اشتقاق متوالی اشتقاق هم‌زمان	اثر با برداشت برداشت با برداشت
1. 7B11	یادداشت مواد همراه و ضمائم	یادداشت	همراهی	_____	اثر با اثر کل-جزء در سطح اثر کل-جزء در سطح برداشت کل-جزء در سطح قالب کل-جزء در سطح مدرک
1. 7B12	یادداشت فروست	یادداشت	کل-جزء	_____	کل-جزء در سطح اثر
1. 7B15	یادداشت ارجاع به توصیف‌های منتشر شده	یادداشت	توصیفی	_____	اثر با اثر برداشت با اثر
1. 7B16	یادداشت شکل‌های دیگر موجود	یادداشت	هم‌ارز	_____	اثر با قالب برداشت با قالب قالب با قالب
1. 7B18	یادداشت مندرجات	یادداشت	کل-جزء	_____	کل-جزء در سطح اثر
1. 7B21	یادداشت‌های «به همراه»	یادداشت	همراهی	_____	اثر با اثر
1. 7B22	یادداشت‌های ترکیبی مربوط به مطلب اصلی	یادداشت	تمام روابط	تمام روابط	روابط میان گروه اول*

شماره	نام قاعده	منطقه	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی تیل	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی اسمیراگلیا	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی اف. آر. بی. آر.
13.2	بازکاوی** سلسله انتشارات تک نگاشتی و تک- نگاشت‌های چندبخشی	فروست	کل-جزء	_____	کل-جزء در سطح اثر
13.5	تجزیه و تحلیل "در" متن	یادداشت	کل-جزء	_____	کل-جزء در سطح اثر
13.6	توصیف چندسطحی	عنوان و شرح پدیدآور	کل-جزء	_____	کل-جزء در سطح اثر
25	عنوان‌های قراردادی	عنوان و شرح پدیدآور	هم‌ارز اشتقاقی کل-جزء توالی	همه روابط	روابط میان گروه اول

* روابطی که میان گروه اول (اثر، برداشت، قالب، و مدرک) برقرار است.

** روند تهیه پیشنهاد کتابشناختی که بخش یا بخش‌های از یک اثر بزرگتر را توصیف می‌کند.

داده‌های موجود در جدول 1 ابزارهای رابط تعریف شده در بخش توصیفی قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن را نشان می‌دهد. علاوه بر این، هریک از ابزارهای رابط با انواع روابط کتابشناختی نیز تطبیق داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، برخی از مناطق، تنها یک نوع از انواع روابط کتابشناختی را نمایش می‌دهند، درحالی‌که برخی دیگر نشان‌دهنده دو یا بیش از دو نوع از انواع روابط در هر یک از طبقه‌بندی‌های تیل، اسمیراگلیا، و اف. آر. بی. آر. هستند. علاوه بر این، همان‌طور که از داده‌های جدول بر می‌آید، ابزارهای تعریف شده قادر به نمایش سطح پیشنهاد (بر اساس طبقه‌بندی الگوی اف. آر. بی. آر.) نیستند. با این که برخی از ابزارهای رابط به‌عنوان نمایش‌دهنده روابط انتزاعی

مشخص شده‌اند، اما به دلیل این که قواعد انگلوامریکن توصیف را در سطح مادی اثر انجام می‌دهد، همچنین میان سطح انتزاعی و مادی دو اثر مرتبط تمایز قائل نمی‌شود، نمایش روابط مرتبط با سطح انتزاعی با استفاده از ابزارهای رابط امکان‌پذیر نیست.

2- برای قسمت شناسه افزوده در پیشینه‌های کتاب‌شناختی، از بخش 21 قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن استفاده شد، زیرا شناسه افزوده در پیشینه‌های کتاب‌شناختی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، بر اساس قواعد موجود در بخش 21، قاعده‌های 29، 21 تا 30. 21 قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن تهیه می‌شود. «این قواعد شامل دستورالعمل‌هایی در باب انتخاب یکی از این نقاط بازیابی به منزله سرشناسه، و دیگر نقاط به منزله شناسه‌های افزوده است» (انجمن کتابداران آمریکا و دیگران، 1371، ص. 450). این کار با استفاده از قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن (همان) انجام شد. نتایج این بررسی در جدول 2 قابل مشاهده است.

جدول 2. تطبیق قواعد مربوط به شناسه غیر موضوعی در قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن با طبقه‌بندی‌های تیل، اسمیراگلیا، و اف. آر. بی. آر.

شماره	نام قاعده	منطقه	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی تیل	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی اسمیراگلیا	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی اف. آر. بی. آر.
21. 30G	آثار وابسته ¹	شناسه افزوده	همه روابط	همه روابط	روابط میان گروه اول
21. 30H	دیگر وابستگی‌ها ²	شناسه افزوده	ویژگی‌های مشترک	_____	روابط میان گروه اول
21. 30L	شناسه افزوده فروست	شناسه افزوده	کل - جزء	_____	کل - جزء در سطح اثر
21. 30M	شناسه‌های تحلیلی	شناسه افزوده	کل - جزء	_____	کل - جزء در سطح اثر

1. اثری که کار در دست فهرست‌نویسی ارتباطی نزدیک با آن دارد (انجمن کتابداران آمریکا و دیگران، 1371، ص. 507).

2. هر نام دیگری که ممکن است نقطه بازیابی مهمی فراهم سازد (انجمن کتابداران آمریکا و دیگران، 1371، ص. 507).

همان‌طور که در جدول 2 مشاهده می‌شود، قاعده 30G. 21 مختص به تمام آثار وابسته با انواع روابط کتاب‌شناختی و قاعده 30H. 21 نشان‌دهنده روابطی است که در قاعده آثار وابسته نمی‌گنجد و در طبقه‌بندی تیلت مربوط به رابطه ویژگی‌های مشترک می‌شود. به‌طور کلی، ابزارهای رابط موجود در شناسه افزوده غیر موضوعی، یا نشان‌دهنده تنها یک نوع از روابط کتاب‌شناختی است، یا تمام انواع روابط کتاب‌شناختی را در یک طبقه‌بندی شامل می‌شود. به عبارت دیگر، در شناسه‌های افزوده غیر موضوعی، برای هر یک از انواع روابط کتاب‌شناختی منطقه خاصی در نظر گرفته نشده است.

برای بخش موضوعی، ملاک کار، سرعنوان‌های موضوعی فارسی (1381) قرار گرفت، زیرا برای فهرست‌نویسی موضوعی در پیشنهاد کتاب‌شناختی کتابخانه ملی ایران از کتاب سرعنوان‌های موضوعی فارسی استفاده شده است. نتایج این بررسی در جدول 3 قابل مشاهده است.

جدول 3. تطبیق قواعد مربوط به شناسه موضوعی در سرعنوان‌های موضوعی فارسی با طبقه‌بندی‌های تیلت، اسمیراگلیا، و اف. آر. بی. آر.

انواع روابط شناسه موضوع	نوع رابطه بر اساس		
	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی اسمیراگلیا	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی تیلت	نوع رابطه بر اساس طبقه‌بندی اف. آر. بی. آر.
مؤلف/عنوان	ترجمه شرح و بسط استخراج اقتباس اجرا	اشتقاقی توصیفی ویژگی‌های مشترک	اثر با اثر اثر با برداشت اثر با قالب اثر با مدرک

بررسی‌های انجام‌شده نشان داد که سرعنوان موضوعی مؤلف/عنوان می‌تواند نشان‌دهنده رابطه کتاب‌شناختی باشد. در سرعنوان موضوعی مؤلف/عنوان، انواع روابط کتاب‌شناختی با افزودن عبارت مربوطه به سرعنوان مشخص می‌شود. علاوه بر این، شناسه

موضوعی، رابطه همراهی و کل-جزء از طبقه‌بندی تیلت و انواع روابط کل و جزء از طبقه-بندی اف. آر. بی. آر. را نمی‌رساند. قابل توجه است که این روابط از دو طبقه‌بندی، از یک نوع هستند.

پرسش دوم پژوهش: ابزارهای رابط شناسایی شده در پرسش اول، کدام نوع از روابط کتاب‌شناختی را نشان می‌دهند؟

برای پاسخ به این پرسش، به فراوانی انواع روابط کتاب‌شناختی در منطقه‌های موجود در پیشینه‌های کتاب‌شناختی پرداخته شد که نتایج آن در جدول 4 ارائه شده است.

جدول 4. فراوانی و درصد فراوانی انواع روابط کتاب‌شناختی در ابزارهای رابط شناسایی شده

منطقه روابط کتاب‌شناختی		عنوان و شرح پدیدآور	ویراست	توصیف ظاهری	فروست	یادداشت	شناسه افزوده غیر موضوعی	شناسه افزوده موضوعی	جمع کل	درصد فراوانی
طبقه‌بندی تیلت	هم ارز	2	0	0	0	3	1	0	6	13
	اشتقاقی	2	1	0	0	4	1	1	9	20
	توصیفی	0	0	0	0	2	1	1	4	9
	کل - جزء	3	0	0	2	4	3	0	12	26
	همراهی	0	0	1	0	3	1	0	5	11
	توالی	1	0	0	0	3	1	0	5	11
	ویژگی مشترک	1	0	0	0	1	2	1	5	11
جمع کل										100
طبقه‌بندی اسپرینگ	اشتقاق هم‌زمان	1	0	0	0	3	1	0	5	11
	اشتقاق متوالی	1	1	0	0	3	1	0	6	14
	ترجمه	1	0	0	0	3	1	1	6	14
	شرح و بسط	2	0	0	0	3	1	1	7	16
	استخراج	2	0	0	0	3	1	0	6	14
	اقتباس	2	0	0	0	3	1	1	7	16
	اجرا	2	0	0	0	3	1	1	7	16
جمع کل										100
6. اثر با اثر	2	0	0	0	0	7	2	1	12	11

منطقه	عنوان و شرح پدیدآور	ویراست	توصیف ظاهری	فروست	یادداشت	شناسه افزوده غیر موضوعی	شناسه افزوده موضوعی	جمع کل	درصد فراوانی
اثر با برداشت	2	0	0	0	4	2	1	9	8
اثر با قالب	2	0	0	0	3	2	1	8	8
اثر با مدرک	2	0	0	0	1	2	1	6	6
برداشت با اثر	1	0	0	0	2	2	0	5	5
برداشت با برداشت	1	1	0	0	2	2	0	6	6
برداشت با قالب	1	0	0	0	2	2	0	5	5
برداشت با مدرک	1	0	0	0	1	2	0	4	4
قالب با قالب	2	0	0	0	3	2	0	7	7
قالب با مدرک	2	0	0	0	2	2	0	6	6
مدرک با مدرک	2	0	0	0	1	2	0	5	5
کل - جزء در سطح اثر	3	0	1	2	5	4	0	15	14
کل - جزء در سطح برداشت	1	0	1	0	2	2	0	6	6
کل - جزء در سطح قالب	1	0	1	0	2	2	0	6	6
کل - جزء در سطح مدرک	1	0	1	0	2	2	0	6	6
جمع کل	24	1	4	2	39	32	4	106	100

داده‌های موجود در جدول 4 نشان می‌دهد که منطقه یادداشت، بیشترین فراوانی را در نمایش روابط کتاب‌شناختی دارد. علاوه بر این در طبقه‌بندی تیل، رابطه کل - جزء با 26% بیشترین فراوانی را در تعداد مناطق دارد؛ در طبقه‌بندی اسمیراگلیا تعداد مناطق برای

نمایش انواع روابط مطرح در این طبقه‌بندی نزدیک به هم است و تفاوت فاحشی دیده نمی‌شود؛ در طبقه‌بندی اف. آر. بی. آر. رابطه اثر با اثر (11%) و کل-جزء در سطح اثر (14%) بیشترین درصد فراوانی را در تعداد مناطق دارند.

بحث و نتیجه‌گیری

ترکیب اطلاعات مربوط به روابط کتاب‌شناختی با فهرست‌ها، بازیابی را بهبود می‌بخشد و بر بهره‌برداری از دانش ثبت شده اثر می‌گذارد (پیتک، 2008). نمایش روابط کتاب‌شناختی، نقش راهبر را در نظام‌های رایانه‌ای ایفا می‌کنند، به این معنا که روابط کتاب‌شناختی به صورت ابزارهای برای هدایت کاربر در دسترسی به اطلاعات موردنظر به کار می‌آیند. فتاحی (1375) درست نشان دادن رابطه دو یا چند اثر در فهرست کتابخانه را یکی از هدف‌های مهم فهرست‌نویسی می‌داند.

نتایج به دست آمده در جدول یک نشان می‌دهد که برخی از مناطق تعریف شده در قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن، قادر به نمایش روابط کتاب‌شناختی موجود در میان آثار هستند. مناطق شناسایی شده شامل عنوان و شرح پدیدآور، ویراست، توصیف ظاهری، فروست، یادداشت، شناسه افزوده غیرموضوعی، و شناسه افزوده موضوعی هستند. به جز منطقه توصیف ظاهری، مناطق شناسایی شده با نتایج پژوهش فتاحی و ارسطوپور (1386) منطبق است.

نتایج حاصل از جدول‌های 1، 2، و 3 نشان داد که برخی از ابزارهای رابط، دو یا چند نوع از روابط کتاب‌شناختی را در هر یک از طبقه‌بندی‌های تیلت، اسمیراگلیا، و اف. آر. بی. آر. نشان می‌دهند. این امر باعث عدم تمیز میان انواع روابط کتاب‌شناختی می‌شود که به طور اخص در فهرست‌های رایانه‌ای نمود می‌یابد. زیرا ماشین قادر به تفکیک میان انواع روابط نیست، بدین روی باید به شکلی بین آن‌ها تفکیک ایجاد کرد تا برای ماشین قابل تشخیص باشد. شاید بتوان دلیل آن را در ماهیت قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن و سرعنوان‌های موضوعی فارسی یافت. زیرا این قواعد برای فهرست‌برگه‌ها و فهرست‌های

چاپی تهیه شده‌اند. بنابراین باید در تهیه فیلدهای مربوط به ابزارهای رابط، امکان تمایز میان روابط مختلف وجود داشته باشد. برای مثال نوع رابطه در فیلد فرعی خاصی و یا از طریق نشانگرهای فیلد قابل تعریف و داده‌های موجود در آن به عنوان نقطه بازیابی تعریف گردد. از سوی دیگر، به دلیل نگاه مسطح به آثار، تفکیکی میان برخی از روابط، به خصوص روابط موجود در الگوی اف. آر. بی. آر (به دلیل توجه این الگو بر چهار موجودیت اثر، بیان، قالب و مدرک) نشده است. با توجه به گفته فتاحی (1376) ساختار مسطح قادر به نمایش معنادار آثار وابسته در کنار هم نیست. نتایج به دست آمده با دو پژوهش پیشین منطبق است: یکی: پژوهش هگنا و مورتوما (2002) مبنی بر عدم دقت و ترکیب ظاهری ابزارهای مورد استفاده برای شناسایی اثر، بیان و نمایش آن‌ها به صورت مناسب؛ دوم: پژوهش حیاتی و عرفان منش (1389) مبنی بر ساختار مسطح، خطی و غیرسلسله‌مراتبی قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن و عدم تمایز میان سطوح انتزاعی و فیزیکی مدرک. به نظر پژوهشگر، تهیه پیشینه برای سطح انتزاعی اثر و پیوند آن به پیشنهادی‌های تهیه شده بر اساس سطح فیزیکی اثر، تا حدی می‌تواند مشکل پیشنهادی‌های کنونی را در نمایش سطح انتزاعی اثر رفع کند. با این کار، علاوه بر ثبت سطوح سلسله‌مراتب در نظام‌های ذخیره و بازیابی، به وضعیت مناسب‌تری در برقراری پیوند در میان پیشنهادی‌های کتابشناختی دست خواهیم یافت. این پیشنهاد به شکلی در پژوهش پیتک (2008) مطرح شده است.

نتایج حاصل از جدول چهار نشان داد که منطقه یادداشت بیشترین فراوانی را در نمایش روابط کتابشناختی دارد. فتاحی و ارسطوپور (1386) نیز به این نکته اشاره کرده‌اند که یادداشت‌ها بیشتر از هر نوع عنصر داده‌ای دیگر، روابط متفاوت میان آثار را نشان می‌دهند. در صورتی که در نظام‌های رایانه‌ای، میان انواع یادداشت‌ها و انواع روابط موجود در آن‌ها تفاوتی وجود نداشته باشد، رایانه قادر به تشخیص نوع یادداشت و نوع رابطه نخواهد بود.

باید توجه داشت که پیشنهادی‌های کتابشناختی فارسی با استفاده از قالب مارک ایران (بومی شده قالب یونی‌مارک) ماشین‌خوان می‌شوند. در قالب یونی‌مارک، استفاده از

فیلدهای بلوک 3-- (بلوک یادداشت‌ها) تنها به تهیه‌ی یادداشت در پیشینه کتابشناختی اکتفا می‌کند و برای برقراری ارتباط نیاز به استفاده از فیلدهای مرتبط در بلوک‌های 4-- (بلوک شناسه رابط) و 5-- (بلوک عنوان‌های مرتبط) است، که توضیح آن در بلوک 3-- این‌طور بیان شده که «یک یادداشت ممکن است از داده‌های موجود در فیلدهای بلوک‌های 4-- و 5-- تولید شود» (فدراسیون بین‌المللی انجمن‌ها و مؤسسات کتابداری¹، 2008، ص. 300). بنابراین در تهیه پیشینه‌های کتاب‌شناختی، برای نمایش روابط میان آثار، اکتفا به فیلدهای مرتبط با قواعد انگلوامریکن مناسب نبوده و باید به فیلدهای مرتبط جهت برقراری ارتباط توجه داشت.

به‌طور کلی، با وجود این که قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن و سرعنوان‌های موضوعی فارسی در برخی مناطق، روابط کتاب‌شناختی را نمایش می‌دهند، اما به‌نظر می‌رسد که توجه اصلی آن‌ها بر روی توصیف مدارک بوده و بر روی تشکیل شبکه‌ای از آثار و ساختار سلسله‌مراتبی در میان آثار با استفاده از روابط کتاب‌شناختی تأکید ندارند. علاوه بر این، به دلیل عدم تمایز میان موجودیت‌های تعریف‌شده در الگوی اف. آر. بی. آر، امکان نمایش روابط کتاب‌شناختی تعریف‌شده در این الگو را ندارند. به عبارت دیگر، اگرچه برخی از مناطق موجود در آن‌ها به‌عنوان نمایش‌دهنده روابط کتاب‌شناختی مرتبط با انواع موجودیت‌ها تشخیص داده شده‌اند، با این حال این مناطق توانایی نمایش رابطه بر اساس سطح سلسله‌مراتب را ندارند. بنابراین، توجه به نمایش روابط کتاب‌شناختی در الگوها و استانداردهای جدید، تغییر رویکردهای فهرست‌نویسی به‌سوی نمایش انواع روابط کتاب‌شناختی و برقراری ارتباط میان آثار مختلف، به‌خصوص آثاری را که خانواده‌های کتاب‌شناختی وسیعی دارند، ایجاب می‌کند.

1. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA)

منابع

1. انجمن کتابداران آمریکا و دیگران (1371). قواعد فهرست‌نویسی انگلوماریکن. ترجمه رحمت‌الله فتاحی. مشهد: آستان قدس رضوی.
2. بشر دوست، الف. (1390). مطالعه میزان انطباق فهرست‌نویسی و رده‌بندی آثار وابسته به یک اثر در فهرست پیوسته کتابشناسی ملی ایران، با قواعد و دستورالعمل‌های معیار. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور، مشهد.
3. حاجی‌زین‌العابدینی، م. (1389). امکان‌سنجی به کارگیری الگوی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی (ف. آ. ر. بی. آر.). ایفلا در پیشنهادی کتابشناختی فارسی. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه شهید چمران، اهواز.
4. حیاتی، زهیر؛ عرفان‌نشین، م. (1389). بررسی و مقایسه قواعد فهرست‌نویسی توصیفی انگلوماریکن و الگوی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی. فصلنامه کتاب، 21(1)، 114-130.
5. زارع‌زاده، ف. (1381). بررسی روابط کتابشناختی در فهرست‌نویسی کتابشناسی ملی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه کتاب، 13(4)، 29-20.
6. سلطانی، پ.؛ فانی، ک. (1381). سرعنوان‌های موضوعی فارسی (ویرایش 3). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
7. فتاحی، ر. (1375). روابط کتابشناختی در فهرست‌نویسی توصیفی. فصلنامه کتاب، 7(2)، 32-44.
8. فتاحی، ر. (1376). آینده فهرست‌نویسی: فهرست‌نویسان حرف‌های زیادی برای گفتن دارند. فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، 1(2)، 60-72.
9. فتاحی، ر.؛ ارسطوپور، ش. (1386). تحلیل کارکردهای عناصر اطلاعاتی در پیشنهادی کتابشناختی: رویکردی نو به سازماندهی چند منظوره اطلاعات در فهرست‌های رایانه‌ای. فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی آستان قدس رضوی، 38(2)، 53-90.
10. کوکی، م. (1387). فهرست‌نویسی کتاب با استفاده از قواعد فهرست‌نویسی انگلوماریکن. ویراست 2002. روزآمد 2004. اهواز: دانشگاه شهید چمران.
11. Hegna, K. ; Murtomaa, E. (2002). Data mining MARC to find: FRBR?. IFLA 68th (Glasgow, 18-24). Retrieved on April 8, 2010, from <http://folk.uio.no/knuthe/dok/frbr/datami...>
12. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) (2008). UNIMARC Manual. München: K. G. Saur.
13. Petek, M. (2008). Bibliographic families and relationships among family members in COBIB. OCLC Systems & Services. International digital library perspectives, 24(2), 91-100.
14. Riva, P. (2004). Mapping MARC21 Linking Entry Fields to FRBR and Tillet's Taxonomy of Bibliographic Relationships. Library Resources & Technical Services. 48(2), 130-140.
15. Tillet, B. B. (1991A). The History of Linking Devices. Library Resources and Technical Services, 36(1), 23-36.
16. Tillet, B. B. (1991B). A Summary of the Treatment of Bibliographic Relationships in Cataloging Rules. Library Resources and Technical Services, 35(4), 393-405.
17. Zhang, Y. (2003). Bibliographic Relationships among Chinese Publications: A Bibliographic Study of the Chinese Collections of the East Asian Resources at the University of North Carolina at Chapel Hill. A Master's Paper for the M. S. in L. S. degree. Retrieved on September 19, 2010, from http://dc.lib.unc.edu/cdm4/item_viewer.php?CISOROOT=/s_papers&CISOPTR=548&CISOBX=1&REC=14.

DOI:10.22091/stim.2017.316.1021

استناد به این مقاله:

حجازی، سیده رقیه (1396). بررسی کاربردپذیری ابزارهای رابط موجود در پیشنهادی کتابشناختی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران برای نمایش روابط کتابشناختی: ضرورت بازنگری در استانداردهای مورد استفاده. علوم و فنون مدیریت اطلاعات، 3(1)، 109-127.